

Олена Кицан,

кандидат філологічних наук, доцент,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки

ЛЕСЯ УКРАЇНКА У ВІРШОЗНАВЧИХ СТУДІЯХ І. КАЧУРОВСЬКОГО

У статті досліджується рецепція особистості й творчості Лесі Українки українським поетом, прозаїком, перекладачем, радіожурналістом, літературознавцем, есеїстом Ігорем Качуровським. Дослідження спирається на наукові розвідки Ігоря Качуровського, присвячені основним віршознавчим поняттям.

Ключові слова: Ігор Качуровський, Леся Українка, рецепція, метрика, строфіка, фоніка, поезія.

Kytsan Olena. LESIA UKRAINKA IN THE RECEPTION OF IGOR KACZUROWSKYJ.

The article deals with the reception of Lesia Ukrainka, her personality and creativity by the Ukrainian poet, translator, literary critic, radio journalist Igor Kaczurowskyj. The article is based on the scientific research of Igor Kaczurowskyj, in which he explores the basic poetry concepts.

Keywords: Igor Kaczurowskyj, Lesia Ukrainka, reception, metrics, strophics, phonics, poetry.

Качуровський Ігор (1.09.1918–18.07.2013), видатний український поет-неокласик, прозаїк, перекладач, літературознавець і літературний критик, викладач і журналіст. Більшу частину свого життя провів в еміграції, викладав давню українську літературу в Католицькому університеті та російську літературу в Університеті Спасителя в Буенос-Айресі, історію і теорію літератури в Українському вільному університеті у Мюнхені, готував і читав літературні огляди для української редакції Радіо «Свобода». Відзначений багатьма літературними

преміями, серед яких і Національною премією України імені Тараса Шевченка (2006).

Його творчий і науковий доробок складає поезія неокласичного зразка, довершені поетичні переклади, потужна проза, розвідки з історії української літератури, а також цілий корпус праць із теорії літератури: віршознавства, стилістики, генерики і архітектоніки.

Коло літературознавчих зацікавлень І. Качуровського надзвичайно широке (студії про Т. Шевченка, В. Винниченка, неокласиків), але постать Лесі Українки завжди посідала особливе місце. У дослідженнях ученого, присвячених тим чи іншим проблемам національної версифікації, спостерігаємо постійне звернення до творів поетеси.

Його естетичне кредо звучало так: Не «мистецтво на службі в життя» і не «мистецтво для мистецтва», але «життя для мистецтва, все для мистецтва!» [2, с. 185].

Метою нашої статті є всебічний розгляд рецепції особистості й творчості Лесі Українки відомим літературознавцем Ігорем Качуровським.

Інтерес до літературної спадщини Лесі Українки постійно зростає, що можна пояснити сплеском національної свідомості у інтелектуальному середовищі. Але, на жаль, віршування відомої поетки ще досі є малодослідженим.

У книзі «Променисті силвети» І. Качуровського міститься есей «Покірنا правді і красі» (Леся Українка і її творчість), в якому дослідник ставив за мету дати українському читачеві загальне уявлення про Лесю Українку як про письменницю, окреслити головні риси її творчості – як драматурга, поетеси і прозаїка, а також визначити її місце в українській і світовій літературі.

І. Качуровський наголошує, що на ту пору в українській літературі було двоє письменників світового рівня: Іван Франко і Леся Українка, але своїми сучасниками вони не були належно поціновані. Так, І. Франко мав проти себе мало не все галицьке суспільство, а Лесю Українку у перелікові поетес ставили другою – після Людмили Василевської, і лише окремі одиниці, як от Михайло Грушевський, розуміли, що її творчість – це «титанічний хід по вершинах» [4, с. 147].

Учений нарікає на те, що твори письменниці світового рівня Лесі Українки мали би бути перекладені багатьма мовами й відомі читачам усього світу. Але, на превеликий жаль І. Качуровського, твори Лесі Українки на кінець ХХ ст. фактично не були перекладені на західноєвропейські мови.

Дослідник називає дві причини, які дозволяють йому віднести талановиту українську письменницю до явищ світової літератури.

По-перше, творчість Лесі Українки своєю суто мистецькою якістю стоїть на рівні світової літератури. А по-друге, Леся Українка своїми сюжетами, темами, персонажами, мотивами та художніми засобами тісно пов'язана з кращими представниками багатьох літератур.

Серед перших літературних учителів Лесі Українки літературознавець називає Тараса Шевченка. Саме йому Леся присвячує свої ранні поезії – ще зовсім дитячий «Жалібний марш» та «На роковини Шевченка»:

Щоб між нами не вгасало	4+4
Проміння величне,	6
Ти поставив на сторожі	4+4
Своє слово вічне... [4, с. 58].	6

Цікавим фактом є те, що вірш, присвячений Т. Шевченку, Леся Українка пише улюбленим розміром відомого українського поета, а саме 14-складовим народнопісенним віршем (4+4+6). Як це часто буває, вона розбиває 14-складник на два рядки – по 8 і 6 складів. Подібні народнопісенні тексти, створені 14-складовим розміром, виразно поділяються на строфи, які становлять цілісну смислову та ритмічну групу.

На думку вченого, шевченківська традиція писати поезії в народно-пісенному дусі проходить через усю творчість Лесі Українки – від «Веснянки» (1890 р.) до пісні: «Ой в раю, в раю, близько Дунаю / Виросло зело, всім вам весело...» (1905 або 1906 р.).

І. Качуровський вбачає певну спорідненість між поезією Лесі Українки та Т. Шевченка на різних рівнях – не лише метричному, а й жанровому. Так, серед улюблених поетичних жанрів обох авторів називаються пісня, балада та псалом. Хоча дослідник вбачає і деякі відмінності в їх опрацюванні.

Для прикладу, балади Шевченка написані силабічним віршем, мають суто українську тематику і призначені виключно для внутрішнього нашого вжитку. Натомість балади Лесі Українки «силабо-тонічні, з інтернаціональною – чи космополітичною – тематикою: дія їх відбувається переважно за лицарських часів у різних країнах світу» [4, с. 59].

Особливе місце серед наукових зацікавлень І. Качуровського посідало, власне, віршознавство, про що свідчить поява у Мюнхені трьох фундаментальних праць – «Строфіка» (1967), «Фоніка» (1984) і «Нарис компаративної метрики» (1985).

Для ілюстрації свого теоретичного матеріалу вчений неодноразово звертався до творчості відомої української письменниці. Для прикладу, він знаходить в її доробку зразки трискладових або дактилічних клаузул:

Сором хилитися,
Долі коритися! (Леся Українка)

та моноклаузульної неримованої строфи:

У легендах стародавніх
Справедливості немає,
Все там річ іде про жертви
Та кривавії події. (Леся Українка) [5, с. 9]

Зі слів І. Качуровського, окрім Івана Франка та Лесі Українки, серед українських поетів XIX ст. пропарокситонними клаузулами, з римами або й без них, користалися також Яків Щоголів і Павло Грабовський. Так, Леся Українка використовує їх, наприклад, лише в сімох поезіях, серед яких найвідоміші «Колискова» та «Талого снігу платочки сивенькії...». Дактилічні клаузули в Лесі Українки або неримовані:

Рветься осінь руками кривавими
До далекого сонечка любого,
Мов на шатах препишних шаріється.
Оксамит і парчу залива...,

або неспаровані:

В себе на вежі вогонь запалила я,
Любий, твого воріття дожидаючись:
Хай він просвітить по морю доріженьку,
Щоб не зблудив ти, з чужини вертаючись [7, с. 57].

Дослідник відзначає бідність дактилічної рими у відомої поетеси, звертаючи увагу на те, що в першій строфі «Колискової» римуються слова однієї граматичної категорії, а саме димінутиви прикметників: ясененький – тихесенький – малесенький [7, с. 57].

Місяць ясененький
Промінь тихесенький
Кинув до нас.
Спи ж ти малесенький,
Пізній бо час... [8, с. 21].

З цим важко погодитися, адже Леся Українка тут, власне, стилізує вірш під народну пісню, в якій, як відомо, подібні рими трапляються досить часто.

У розділі «Мозаїчна строфіка» І. Качуровський виділяє окремо «бриласту» поему, винахідником якої називає великого шведського поета Есайаса Тегнера. Це така побудова твору, коли «кожен розділ епічного твору має свій розмір і свою строфу, яка, на думку автора, найкраще відповідає змістові даного розділу» [5, с. 28]. Вчений припускає, що прообразом для Тегнера служили саги з притаманним для них чергуванням вірша й прози.

І в переліку творів, написаних таким способом, окрім «Фауста» Гете, «Пращурів» А. Міцкевича, «Попелу імперій» Юрія Клена, називає також «Ізольду Білоруку» Лесі Українки.

Спробуємо проаналізувати метричну і строфічну будову цієї поеми. Так, перша її частина написана тристопним ямбом, усі строфи – катрени з перехресним римуванням, де перший і третій рядок холості:

Трістан блукав по лісі,	U- U- U- U
ловив зелений шум,	U- U- U-
хотів йому віддати	U- U- U- U
своє кохання й сум.	чU- U- U-

У другій частині та ж сама строфічна будова, але розмір вже змінюється на амфібрахій (поєднання двостопного і тристопного):

«Ти пестив так ніжно мене,	U-U U-U U-
коханий Трістане,	U-U U-U
а в очі так сумно дививсь,	U-U U-U U-
аж серденько в'яне...	U-U U-U

Третя частина написана тристопним амфібрахієм:

«Ой матінко-феє Моргано, U-U U-U U- U

зміни мені вроду мою! U-U U-U U-

Хай буду білява та ясна, U-U U-U U- U

мов ангел у божім раю». U-U U-U U-

У четвертій частині спостерігаємо попарну зміну чотиристопного і тристопного ямба з пірихієм:

У темнім лісі знов Трістан U- U- U- U-

самотну терпить муку, U- U- U- U

і жде до себе і не жде U- U- U- U-

Ізольду Білоруку. U- UU U- U

У п'ятій – попарна зміна дво- і тристопного амфібрахія:

Трістан у недузї лежить, U-U U-U U-

ослаб, мов дитина, U-U U-U

не служать нічого йому U-U U-U U-

всі чари Мерліна. U-U U-U

У шостій частині збільшується кількість стоп, рядки видовжуються, а розмір змінюється на п'ятистопний ямб із пірихієм:

«Піди, піди на берег, Білорука, U- U- U- UU U- U

прошу тебе, молю тебе, піди! U- U- U- U- U-

Там є гора висока та стрімчата, U- U- U- UU U- U

на неї злізь і подивись туди [8, 299]. U- U- UU U- U-

Попри те, що у цій поемі Леся Українка залишається у межах катренної побудови, де римуються другий і четвертий рядки, а перший і третій є холостими, метрична будова кожного розділу таки справді різниться.

Аналізуючи строфічний перехват (енжамбеман), І. Качуровський, поруч із ним виділяє інше, близьке йому й протилежне явище, як розрив, коли строфа синтаксично розривається на дві чи три частини [5, с. 39]. Найчастіше, на його думку, можемо це спостерігати у віршованій драмі, як от у «Лісовій пісні» Л. Українки.

Також у цій драмі віршознавець віднаходить тривіршові строфи, які не виділені окремо, а існують у поєднанні з іншими в нерівнострофічних поезіях [5, с. 52]:

Будь моя кохана!

З вечора і зрана

Самоцвітні шати
Буду приношати,
І віночок плести,
І в таночок вести,
І на крилах нести

На моря багряні, де багате сонце
Золото ховає в таємну глибінь (Леся Українка)

Є в доробку Лесі Українки і катрени з неспарованими римами:

1) баба

Трістан блукав по лісі,
Ловив зелений шум.

Хотів йому віддати

Своє кохання й сум. (Леся Українка)

2) abab

Ти пестив так ніжно мене,
Коханий Трістане,
А в очі так сумно дививсь.

Аж серденько в'яне. (Леся Українка)

Катрен на одну риму (bbbb) представлений наступним прикладом:

Линьмо, линьмо в гори! Там мої сестриці,

Там гірські русалки: вільні Літавиці,

Будуть танцювати коло по травиці.

Наче блискавиці. (Леся Українка) [5, с. 60].

Аби краще зрозуміти поетичну майстерність Лесі Українки, І. Качуровський радить читати її вірші у зворотньому хронологічному порядку – від найостанніших до ранніх текстів.

Вчений віднаходить у поетичній творчості Лесі «особисту і громадянську, емоційну та інтелектуальну, незламно-батьору і перейняту відчаєм, героїчно-лицарську і ніжно-жіночу лірику» [4, 66].

На думку І. Качуровського, перу Лесі Українки належать найбільш відомі українські сонети (хоча строга сонетна форма у неї і не завжди витримана). Зразком довершеності і витонченості у циклі «Весна в Єгипті» він називає анадиплозійний сонет «Дихання пустині».

У книзі «Фоніка» І. Качуровський більш докладно аналізує вірш «Хамсін», який розпочинає цикл Лесі Українки «Весна в Єгипті». Вчений зазначає, що при поверховому, зоровому читанні цей текст виглядає позбавленим будь-яких елементів фонічної організації, тобто у ньому відсутні як кінцеві, так і внутрішні рими [7, с. 130]. Але коли прочитати «Хамсін» уважніше, то можна почути «скажений посвист Хамсину»:

Рудий Хамсін в Єгипті розгулявся	с-з-с
жагою палений, мчить у повітрі,	ж-ч
черкаючи пісок сухими крильми,	ч-ч-с-с
і дише густим полум'ям пекучим.	ш-с-ч
Якесь весілля дике! Мов сопілка	с-с-с
співа пісок, зірвавшись знезацька	с-с-з-ш-с-з-ц
з важкої нерухомості своєї,	ж-с-с
а камінці на бубнах приграють... [8, с. 226].	ц

Попри те, що Леся Українка писала здебільшого у річищі силабо-тоніки, однак І. Качуровський знаходить у її творчості і декілька силабічних текстів, які, однак, поступаються її класичним віршам.

Так, Б. Бунчук вказує на 10 творів, які у 80-і роки поетеса написала у річищі імітації народнопісенної силабіки, що становило 36 % від усіх написаних поезій. Це „Конвалія” (1884), „Літо краснее минуло” (1884), „Любка”, „На зеленому горбочку” (1885), поема „Русалка” (1887), „Пісня”, „Ой високо сонце в синім небі стало” (сьомий вірш із циклу „Подорож до моря”), „Жалібний марш” (1888), „Вечірня година”, „На роковини Шевченка” (1889). Поетеса використала 7 силабічних розмірів та вдалася до імітації нерівноскладового вірша голосінь [1, с. 20].

У статті «Українські поетеси» І. Качуровський зазначає, що Леся Українка виділяється на загальному тлі насамперед тим, що «вона силою свого таланта зуміла перетворити народницькі штампи на художні образи». Він відзначає жанрове багатство відомої української письменниці, у творчості якої він знаходить драму, драматичну і ліро-епічну поему, баладу і велике розмаїття малих ліричних жанрів [6].

Отже, на думку І. Качуровського, Леся Українка є невід'ємною частиною світового літературного процесу, але вона «беручи за

вихідну точку сюжети, теми й символи європейської літератури, переосмислює їх по-своєму і дає власну інтерпретацію» [4, с. 55].

Література

1. Бунчук Б. Віршування Лесі Українки 1900–1909 років. Силабічні форми / Б. Бунчук // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Філологія. Соціальні комунікації. – 2013. – Вип. 1. – С. 19–24.
2. Качуровський І. [Лист до Михайла Ореста від 30.4.48] // Качуровський І., Орест М. Из листування // Березіль. – Харків, 2018. – № 7–9. – С. 176–191.
3. Качуровський І. Метрика [Текст] : Підручник / І. Качуровський. – Київ : Либідь, 1994. – 116 с.
4. Качуровський І. Променисті силвети : лекції, доповіді, статті, есеї, розвідки / Ігор Качуровський. – К. : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 766 с.
5. Качуровський І. Строфіка [Текст] : підручник для студ. філол. фак. вузів / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 270 с.
6. Качуровський І. Українські поетеси // Українські вісті. – 1967. – Ч. 39-40 (24 вересня – 1 жовтня). – С. 5–7.
7. Качуровський І. Фоніка [Текст] : підручник для студ. філол. фак. вузів / І. Качуровський. – К. : Либідь, 1994. – 166 с.
8. Українка Леся. Вибрані твори : поезії, поеми, драматичні твори / Леся Українка. – К. : Дніпро, 1974. – 630 с.

УДК 821.161.2.09

Надія Колошук

доктор філологічних наук, професор,
Східноєвропейський національний університет
ім. Лесі Українки

КОНТРАВЕРСІЙНІ АСПЕКТИ ДІАСПОРНОЇ РЕЦЕПЦІЇ: ЛЕСЯ УКРАЇНКА У СПОГАДАХ І ЛИСТУВАННІ Ю.ШЕРЕХА- ШЕВЕЛЬОВА ТА І. КАЧУРОВСЬКОГО

У статті йдеться про рецепцію творчості Лесі Українки культурними діячами української діаспори – Ю. Шевельовим та І. Качуровським. Сутнісні риси цього дискурсу показові, поперше, відмінними від радянського лесезнавства умовами створення поза жорсткою тоталітарною цензурою, а по-друге,